

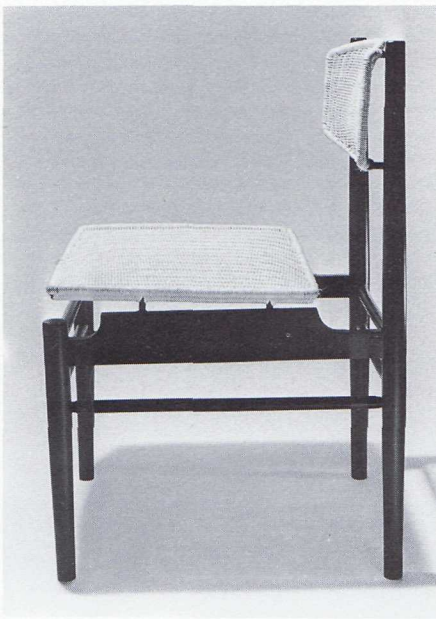
KHO LIANG LE

De Kho Liang le-prijs, in 1979 in het leven geroepen door het Amsterdams Fonds voor de Kunst, is de enige specifieke onderscheiding voor industriële vormgeving met nationale bekendheid. De prijs houdt weliswaar jaarlijks de naam van Kho Liang le-die in 1975 overleed- in ere en gedachtenis, maar heeft niet kunnen voorkomen dat velen, met name de jongere generatie, nauwelijks weten wie Kho Liang le was, wat hij maakte en welke rol hij heeft gespeeld in de jaren vanaf 1945. Het volgende artikel vult deze leemte op door in te gaan op het werk en de betekenis van deze industrieel ontwerper/interieur-architect.

Kho Liang le werd in 1927 geboren te Magelang, Indonesië. Zijn ouders waren in Indonesië gevestigde Chinezen. Op 22-jarige leeftijd kwam hij in 1949 naar Nederland, waar hij in Amsterdam ging studeren aan het Instituut voor Kunstnijverheidsonderwijs (nu Rietveldacademie). Zijn leermeester was hier Johan Niegeman (1902-1977), die hem volgens de Bauhausmethoden de principes van het functionalisme onderwees. Kho deed eindexamen met een uitzonderlijk plan voor de verbouwing van de jeugdherberg aan de Kloveniersburgwal en verwierf daarmee zijn eerste opdracht. Ofschoon hij zelf liever verder ging in de richting van de architectuur, adviseerde zijn eindexamengecomitteerde Hein Salomonson hem zich te beperken tot de binnenhuisarchitectuur.

Goed Wonen

Kho volgde dit advies op en kwam terecht bij de Stichting Goed Wonen, waar hij van 1954 tot 1956 werkzaam was als voorlichter, adviseur en mede-organisator van tentoonstellingen in de Toonzaal van

Stoelontwerp van Kho Liang le en Wim Crouwel voor de nieuwe Bijenkorf Rotterdam, 1957

foto: Jan Versnel

de stichting aan het Rokin. De Stichting Goed Wonen, in 1946 opgericht ter bevordering van de wooncultuur bij brede lagen van de bevolking, streed tegen 'stijlloosheid, materiaalschaarste en woningnood'.¹ In deze strijd ging zij uit van de principes van het functionalisme die zij o.a. middels 'voorbeeldige' tentoonstellingen op een, voor ons nu al te, opvoedende toon onderwees. Kho werkte hier nauw samen met Huyb de Wijs, leider van de Toonzaal. Met de komst van Kho veranderde langzamerhand het tentoonstellingsbeleid van Goed Wonen. Voortaan werden de tentoonstellingen steeds meer door de medewerkers van de Toonzaal zelf gemaakt.² Zo werkte Kho mee aan verschillende tentoonstellingen

met het thema 'spelen en wonen' in 1955 en 1956. Voor deze laatste ontwierp hij kindermeubilair. Opvallend aan dit ontwerp was dat de ruimtelijke en esthetische functie meer aandacht kreeg dan de gebruiksfunctie; de opstaande randen van de tafel waren bijvoorbeeld onhandig voor spelende kinderen. Ook in zijn volgende ontwerpen en inrichtingen van ruimtes gaf Kho blijk veel verder te gaan dan een rationalistische interpretatie van het functionalisme en voerde hij ongebruikelijke en opmerkelijke emotionele elementen in. Uitdrukkingen van hem zoals 'dramatiseren met licht' en 'stemming maken in de woning' waren de geest van Goed Wonen vreemd. Men keek er verbaasd en enigszins verontrust van op.³ Ook de buitenlandse ideeën en ontwerpen die Kho bij Goed Wonen introduceerde, zoals die van Eames, Bertoia en Paulin, getuigen van een lyrisch soort functionalisme. Zijn eigen ontwerpen, aanvankelijk nogal rechtlijnig en strak, werden in de loop der jaren vrijer en rijker. Eigenzinnigheid, speelsheid, grote aandacht voor details en een sterk ontwikkeld gevoel voor ruimtelijke- en materiaal tegenstellingen waren daarin opvallende elementen. Zijn latere ontmoeting met Sottsass en de groeiende behoefte aan ornament in de welvarende jaren '50 en '60 hingen daarmee nauw samen.

Samenwerking met Crouwel

Naast het werk voor de Toonzaal schreef Kho artikelen voor het tijdschrift Goed Wonen, waarvan hij tussen 1957 en 1963 deel uitmaakte van de redactie. In 1956 verlaat hij Goed Wonen om samen te gaan werken met de grafisch ontwerper Wim Crouwel. Zij ontwerpen stands voor bedrijven en stellen tentoonstellingen samen. Daarmee halen ze zelfs een publicatie in het blad Domus (1958, nr. 347). ▶

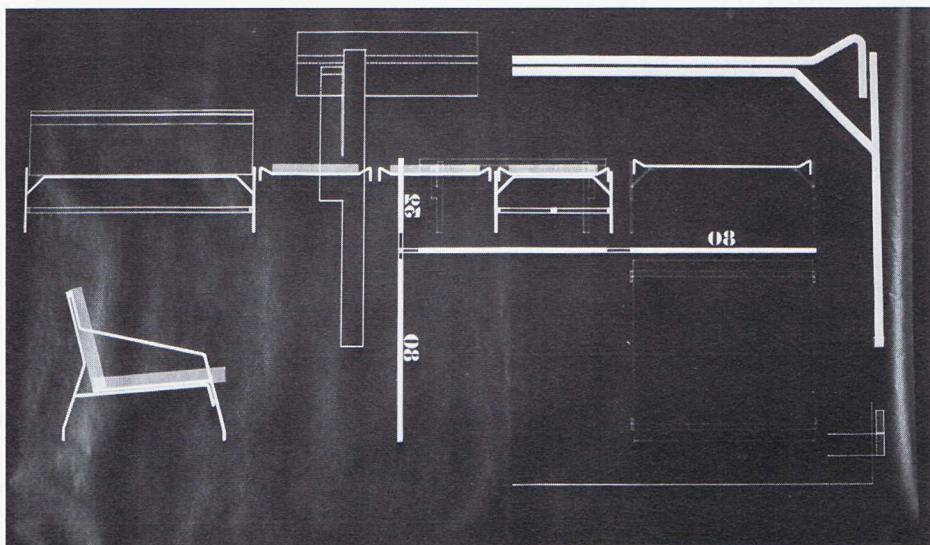
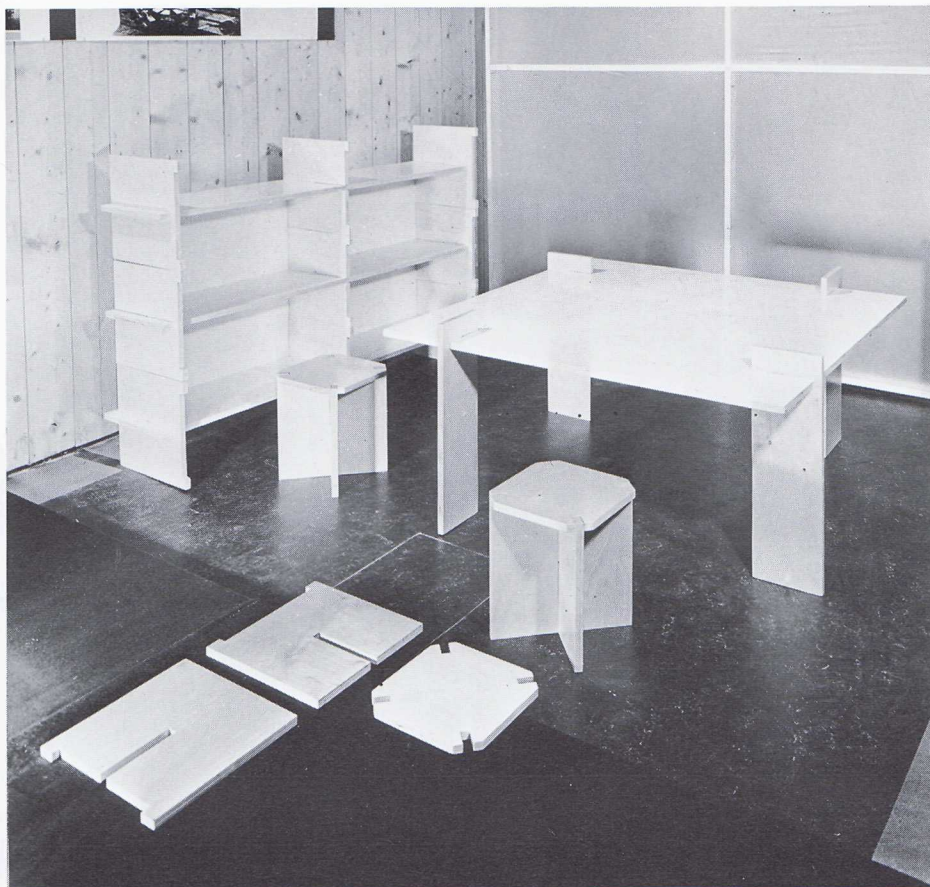

► Kho Liang le

Kindermeubilair voor de
tentoonstelling 'Spelen en
Wonen', 1956
(foto: Jan Versnel)

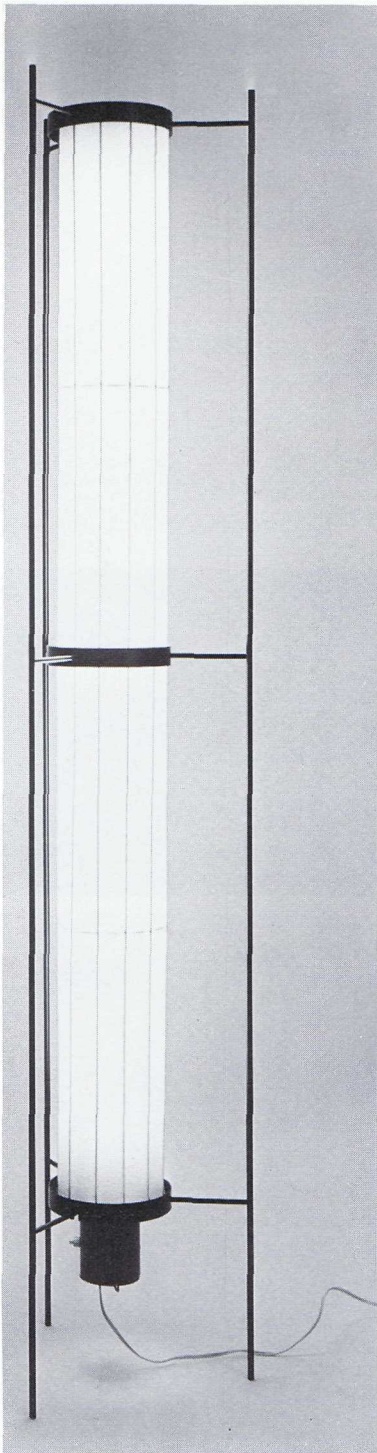

Kho Liang le en Wim
Crouwel (voor een stand
van Auping)

Ontwerp van Kho Liang le
voor de Cantu-prijsvraag,
1957

rechterpagina:
Lamp K46 ('kho-liang
lamp') 1957
(foto: Jan Versnel)

In 1957 won Kho de eerste prijs in een internationale meubelprijsvraag, uitgeschreven door enkele meubelfabrikanten in Cantu, Italië. Deze internationale erkenning betekent voor hem een doorbraak. Het ontwerp, een set van zes metalen meubelstukken werd in productie genomen in Italië. Dit contact met de industrie betekende een afscheid van zijn ambachtelijke periode. Ook met Nederlandse fabrikanten kwamen contacten tot stand.

Zo ontwierpen Crowwel en Kho bijvoorbeeld een serie meubelen voor de nieuwe Rotterdamse Bijenkorf. In de vormgeving van de zwart houten stoel met pitriet is zowel sprake van een Italiaanse invloed als van een Deense. Het visueel onderscheiden van zit- en draagfunctie, een 'constante' in de stoelen van Kho, is Italiaans-geïnspireerd (Ponti, Albini) terwijl de modellering van rug en zit naar de Deense vormgeving neigt.

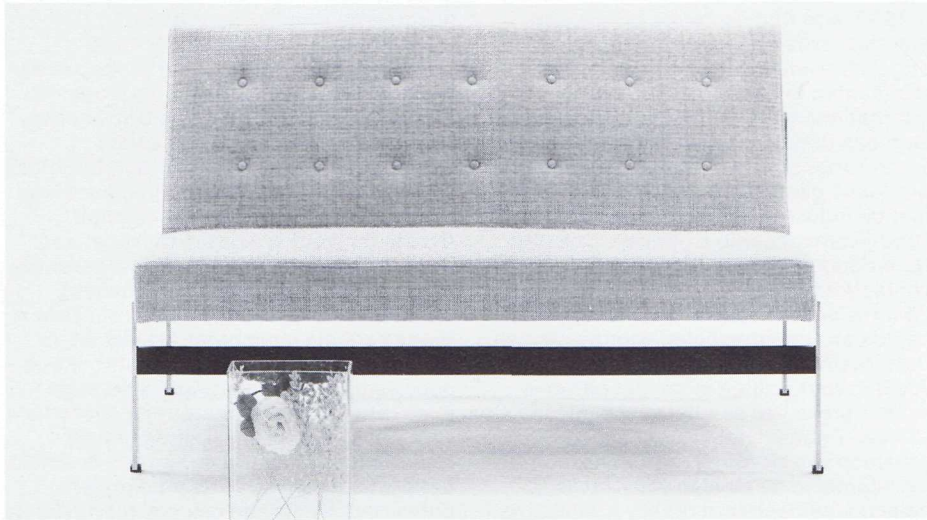
Artifort

Bij de Stichting Goed Wonen had Kho zijn eerste contact gelegd met de firma Artifort. De gemakkelijke en snelle manier waarop Kho in binnen- en buitenland contacten opbouwde onderscheidde hem van zijn honkvaste, wat meer benauwde collega's. Naast zijn opvallende ontwerptalent moet de sleutel tot zijn succes een vroege erkenning vooral in deze eigenschap gezocht worden.

Kho had de nieuwsgierigheid binnen Artifort gewekt door zijn kritiek op haar meubelen die hij gedateerd noemde. In 1957 stelde Artifort, die zijn kritiek ter harte durfde nemen, hem aan als verantwoordelijke figuur voor de uiterlijke verschijningsvorm van – en dat is in die tijd bijzonder – alle Artifort produkten en -manifestaties, en voor de inrichting van haar toonzalen te Amsterdam, Brussel en Maastricht. Deel uitmakend van de Artifort Design Group, stippelde Kho het beleid uit, waarmee hij een enorme invloed heeft uitgeoefend op het bedrijf Artifort. Over het ontwerpen voor de industrie zei hij: ***'Je moet de wijsheid bezitten om je ideeën op de goede manier te verweven met de wensen van je opdrachtgever. Je moet inderdaad wel eens concessies doen, maar je moet de goeie doen',*** en ***'bezwaren van de andere zijde mogen geen aanleiding zijn voor compromissen, maar voor verder creëren.'***⁴ Met veel durf, visie en enthousiasme

injecteerde Kho het bedrijf met internationale invloeden door twee ontwerpers van buitenaf toe te voegen aan het ontwerpteam, namelijk: de Fransman Pierre Paulin (in 1959) en de Brit Geoffrey Harcourt (in 1962). Met zijn eerste ontwerp, een bankje en een fauteuil (1958) lanceerde Kho samen met directeur Harry Wagemans sr. en Theo Ruth (Design Group) de nieuwe Artifort-filosofie: eenvoud, helderheid, reductie tot de essentie, en – in Kho's geval – bescheidenheid. De nieuwe designfilosofie blijkt succesvol. Binnen enkele jaren barst Artifort uit de voegen van de Nederlandse markt, mede door de toename van de welvaart in de jaren '60. Kho bewees hiermee, niet alleen voor het bedrijf, maar voor de gehele Nederlandse industrie en voor de overheid, het bestaansrecht van de industrieel ontwerper. Het is dan ook o.a. hierin dat de motivatie ligt voor de vernoeming van de prijs voor industriële vormgeving naar Kho Liang Ie.

Enkele, nog steeds door Artifort geproduceerde, succesvolle ontwerpen van Kho zijn: de 110-serie (bank en fauteuils), het bankje 680 en de tafel 100. Rond 1970 maakte hij samen met Harcourt een interessant ontwerp in kunststof, het zgn. KTS-programma (Kunststoff Technische Studien Gesellschaft). Deze opdracht sloot aan op studies over toekomstige leefvormen/woonvormen waarin een toename werd voorspeld van éénpersoonshuishoudens, vanuit het gegeven dat jonge mensen mobiel waren, regelmatig verhuisden en dus op een snelle en eenvoudige wijze moesten kunnen 'verkassen'. Kho en Harcourt ontwikkelden een systeem van vier units; Kho de kasten en Harcourt de zitmeubelen. In drie rolluikkasten kon het gehele interieur van een alleenstaande opgeborgen worden: van hifi-installatie tot en met de sfeerverlichting. De ideeën van Kho waren geïnspireerd op de enorme rieten hutkoffers met donkere leren banden eromheen, waarmee hij in Indonesië en Z.O.-Azië mensen had zien rondtrekken. Vaak zat daar het hele huisraad in opgeslagen. Alle onderdelen van de kast waren demontabel. Het idee een hele kamer in drie kasten te pakken was toen volstrekt nieuw. Helaas zagen de opdrachtgevers Artifort en Dynamiet Nobel van produktie af om verschillende redenen, zodat dit prachtige ontwerp nooit verder is gekomen dan een prototype dat ►

Eerste bankje van Kho Liang le voor Artifort, 1958

rechter pagina:
Centrum voor Industriële
Vormgeving
(foto: Jan Versnel)

nu, dik bestoft, op de zolder van Artifort staat opgeslagen. Behalve het werk voor Artifort richtte Kho verschillende opzienbarende stands in op beurzen voor Auping, Linoleum Krommenie en Mosa. Deze trokken de aandacht door hun betrekkelijk grote leegte, een ver doorgevoerde eenvoud, een bijzondere combinatie van materialen en een vaak verstilde, poëtische atmosfeer. Kho had een grote affiniteit met het inrichten van deze ruimtes. Mogelijk speelde hierbij zijn Oosterse achtergrond een rol.

Het Centrum voor Industriële Vormgeving in de beurs

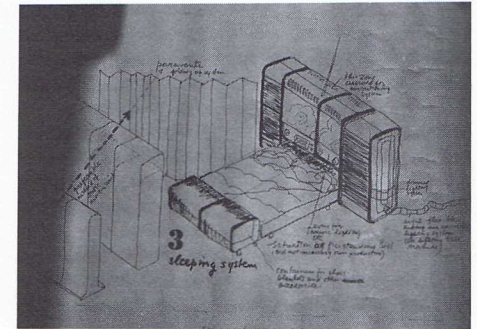
Met Gerrit Rietveld, kreeg Kho Liang le in 1961 van het Instituut voor Industriële Vormgeving de opdracht een deel van de beurs van Berlage te verbouwen tot Centrum voor Industriële Vormgeving. Rietveld was verantwoordelijk voor de architectonische verbouwing, Kho voor het interieur. De ongebruikte middeningang aan de Damrakzijde werd hoofdingang van het Centrum en de eigenlijke expositieruimte werd gesitueerd in de noordhoek van het gebouw. De loze binnenplaats werd verbouwd tot restaurant met negen koepellichten. Om de hoogte te verlagen brachten Rietveld en Kho een lamellenplafond aan; de expositiematerialen werden gebaseerd op een moduul dat weer was afgeleid van het Beursmoduul van Berlage. De verlichting geschiedde door middel van vijftiengint verrijdbare

armaturen, hangend aan het plafond. In dit project bereikten Rietveld en Kho een combinatie van eenvoud, bescheidenheid en 'juiste' verhoudingen.

Schiphol

Tallose goed ontworpen producten en interieurs, Kho's contactuele eigenschappen, zijn interesse voor marketing en management en zijn internationale georiënteerdheid, leidden in 1962 tot de benijdenswaardige opdracht voor de inrichting van de nieuwe luchthaven Schiphol, gebouwd door Prof. M. Duintjer. Uitgangspunt voor dit ontwerp werd Kho's studie van het nerveuze gedrag van mensen op reis en de wens het interieur een typisch Nederlands karakter te geven. Hij reisde alle internationale luchthavens af, bekeek en fotografeerde daar het gedrag van reizigers. In de rustige ruimten, waar men logisch en gemakkelijk zijn weg kan vinden gekenmerkt door een sfeer van eenvoud, nuchterheid en gastvrijheid, werden gespannen, onzekere reizigers inderdaad op hun gemak gesteld. Aan overzichtelijkheid en rust in de verschillende ruimten en richtingen, werd een hoge prioriteit gegeven, o.a. door elkaar beconcurrerende tekens (reclame, richtingaanwijzers enz.) te voorkómen. In de hoofdhal werden géén reclames, kiosken of bars geplaatst. Felle kleuren waren afwezig in het interieur omdat Kho vond dat mensen van zichzelf al kleurrijk genoeg zijn. Omdat Schiphol tevens overstap-station is, kreeg het wacht-

KTS-programma ca. 1970, schets en prototype

Schiphol, lounge met
Artifort zit-units
(foto: Jan Versnel)

rechterpagina:
Tafel 100, schets, 1974

30

gebied, de lounge, veel aandacht. Deze is comfortabel en rustig door het 'eilandenrijk', een systeem van simpele, functionele fauteuils en tafels op basis van een metalen frame met daarin zit-units, tafelbladen of plantebakken.

Bij de inrichting werden zoveel mogelijk Nederlandse fabrikanten ingeschakeld van de betegeling tot en met de asbakken toe. De belettering van de richtingaanwijzers was van Benno Wissing/Total Design. Het succes van de 'meest bevredigende luchthaven van heel Europa' was geheel te danken aan een goede lay-out van het gebouw en de hoge kwaliteit van de detaillering. Het niveau van perfectie in ontwerp, materiaalgebruik en -afwerking was zeer hoog en werd internationaal gewaardeerd. Vandaar de karakterisering: 'Schiphol puts passengers first'.⁵ De nieuwe luchthaven werd in 1967 geopend en in 1970 en 1975 volgden twee uitbreidingen. Aan het interieurontwerp werkten sinds 1965 ook Nel Verschuuren en (sinds 1966) Tinus Van De Kerkhof mee, die twee jaar later deel uitmaakten van Kho Liang le and Associates, later Kho Liang le Associates. Het bureau werd na de dood van Kho voortgezet onder leiding van bovengenoemden.

Behalve als ontwerper en interieur-architect was Kho ook op andere wijze van belang in het Nederlandse vormgeversklimaat. Hij nam vele initiatieven tot tentoonstellingen en congressen zoals 'Design and management' in 1970. In dit verband functioneerde hij niet zelden als intermediair van ideeën tussen Nederland en het buitenland. Als voorzitter van de Gkf haalde hij bijvoorbeeld het werk van de 'Hochschule für Gestaltung' uit Ulm naar Amsterdam. Daarnaast was hij *correspondent van het blad Domus*. In deze hoedanigheid bevorderde hij een uitwisseling van inzichten en ontwerpen. Met zijn medewerkers was hij één van de pioniers in Nederland op het gebied van het ontwerpen van kantoorruimten, waarover hij ook internationale congressen organiseerde en zo discussievorming op gang bracht.

In 1971 sluit Kho Liang le zijn one-man-periode officieel af met een door het Stedelijk aangeboden tentoonstelling over zijn werk. In de tentoonstelling, die hij zelf samenstelde, geeft hij in plaats van het gebruikelijke chronologische overzicht, via een wat mystieke wijze aan waar het hem om gaat: vrijheid, 'togetherness', en 'alles wat ons omringt is leven', de idealen van

de jaren na 1968. Voor Sottsass – die voor Kho een symbool van vrijheid betekende – en voor zijn vriend Arie Jansma, plaatste hij op de tentoonstelling een gedenkteken om zo de betekenis van hen aan te geven. De tentoonstelling, waar eigenlijk niets te zien was, werd slecht begrepen, somber en mystiek bevonden.

Een volgende gelegenheid kwam er niet meer. Hij overleed 1 januari 1975, pas 47 jaar oud. Door zijn vroege dood heeft hij zijn roem niet kunnen bestendigen en raakte hij snel in de vergetelheid. Toch heeft hij, met zijn talent en zijn internationale georiënteerdheid, voor de Nederlandse industrie, het ontwerp-klimaat en de Nederlandse vormgeving een grote betekenis gehad.

noten:

¹ J. Bommer, Wat wij willen, **Goed Wonen** 1 (1948) nr. 1 (feb) 3.

² interview met Huyb de Wijs, dd. 4-6-1948.

³ Huyb de Wijs vertelde mij dat hij bij deze opmerking dacht: 'dramatiseren doe je op het toneel, maar niet in de woonkamer.'

⁴ **Haagse Post**, 28.4.-4/5 1971, Gesprek met Nel Verschuuren.

⁵ **Design**, dec. 1968.

AMSTERDAM, 11-2-1974

GEACHTE HEER WAGEMANS,

HIERBIJ DE TWEEDE VAN DE SERIE TAFELPROGRAMMA ARTIFORT COLLECTIE 1974-1975 DIE IK AAN HET UITDENKEN EN AAN HET ONTWERPEN BEN. DE WERKTEKENINGEN VOLGEN.

MET VRIENDELIJKE GROET,

